

О. Хроненко**КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ І САКРАЛЬНА СПАДЩИНА В УМОВАХ
ВІЙНИ: ПЛАЩАНИЦЯ «НАДГРОБНИЙ ПЛАЧ» МАРІУПОЛЯ**

Стаття присвячена дослідженню плащаниці «Надгробний плач» 1706 року як об'єкта культурної пам'яті та символу незламності маріупольської громади в умовах війни. У центрі уваги – трансформація сакрального артефакту з музейного експоната у символічний носій колективної пам'яті, культурної тяглості та локальної ідентичності. Проаналізовано роль врятованих культурних об'єктів у формуванні сучасних меморіальних практик, підтриманні зв'язку вимушено переміщених громад із втраченим культурним середовищем та репрезентації досвіду війни у публічному просторі. Особливу увагу приділено історії плащаниці, її художнім особливостям, реставрації та символічному значенню для маріупольської громади після 2022 року. Показано, що сакральні артефакти в умовах війни набувають нових функцій, перетворюючись на знаки культурного опору та матеріалізовані форми пам'яті. Доведено, що плащаниця «Надгробний плач» функціонує не лише як пам'ятка сакрального мистецтва, а і як важливий елемент сучасної культурної політики пам'яті та післявоєнної репрезентації Маріуполя.

Ключові слова: культурна пам'ять, сакральна спадщина, плащаниця, Маріуполь, культура, меморіалізація, війна.

DOI 10.34079/2518-1343-2026-16-31-248-254

Це стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

Постановка проблеми. Повномасштабна війна Росії проти України спричинила безпрецедентні руйнування культурної спадщини, музеїв, архівів та сакральних споруд. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема збереження матеріальних об'єктів пам'яті як носіїв культурної ідентичності та символічних центрів спільнот. Для громад, які втратили власний культурний простір через окупацію або руйнування міст, окремі артефакти стають своєрідними «якорями пам'яті», що дозволяють підтримувати тяглість історичного досвіду та колективної ідентичності.

Одним із таких об'єктів є плащаниця «Надгробний плач» 1706 року, що походить із грецької культурної традиції Надазов'я та пов'язана з історією маріупольської громади. Її порятунок і реставрація виявилися не лише актом збереження музейної пам'ятки, а й важливою культурною подією, яка набула нового символічного значення після знищення Маріуполя у 2022 році.

У сучасних умовах сакральні пам'ятки дедалі частіше розглядаються не лише як історичні чи мистецькі об'єкти, а як активні учасники процесів меморіалізації, культурної дипломатії та репрезентації колективної травми. Саме тому аналіз плащаниці «Надгробний плач» дозволяє дослідити трансформацію функцій культурної спадщини в умовах війни та осмислити роль матеріальних артефактів у формуванні нових наративів пам'яті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичне осмислення культурної пам'яті та ролі матеріальних об'єктів у формуванні колективної ідентичності базується

на міждисциплінарних підходах *memory studies* та *heritage studies*. Концепція культурної пам'яті Яна Ассмана визначає матеріальні артефакти як носії колективного досвіду, здатні забезпечувати тяглість культури навіть у ситуаціях соціальних катастроф (Ассман, 2012). Алейда Ассман розглядає пам'ять як динамічний простір взаємодії між минулим і сучасністю, де важливу роль відіграють символічні об'єкти та культурні практики (Ассман, 2012).

Важливе значення для аналізу мають також ідеї П'єра Нора щодо «місць пам'яті» (*lieux de mémoire*), які виникають у ситуаціях руйнування живого середовища пам'яті та стають матеріалізованими формами історичного досвіду (Nora, 2009). У сучасних дослідженнях культурної спадщини в умовах війни Лінн Мескелл (Meskell, 2018), Родні Гаррісон, Тім Вінтер та Роберт Беван (Bevan, 2006) акцентують на політичному та символічному вимірі культурних об'єктів, які стають мішенями знищення під час конфліктів та водночас інструментами постконфліктного відновлення.

В українському контексті проблематика пам'яті та культурної спадщини в умовах війни розглядається у працях Оксани Довгополової (Довгополова, 2013), Лариси Марущак (Марущак, 2023) та інших дослідників, які наголошують на необхідності переосмислення культурної політики в умовах воєнної травми та вимушеного переміщення громад.

Водночас окремі кейси врятованих сакральних артефактів, що набувають значення символів незламності та культурного опору, досі залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є дослідження плащаниці «Надгробний плач» як об'єкта культурної пам'яті та символу незламності маріупольської громади в умовах війни, а також аналіз трансформації її функцій у сучасному культурному просторі.

Виклад основного матеріалу. Плащаниця (грец. *Επιτάφιος*) є одним із найважливіших елементів православної літургійної традиції. Вона символізує поховання Ісуса Христа та використовується під час богослужінь Страсної п'ятниці й Великої суботи. Іконографічно плащаниця відтворює сцену «Покладення до гробу», де зображено Христа, Богородицю, Івана Богослова, Йосипа Аримафейського, Никодима та жінок-мироносиць. У візантійській та поствізантійській традиції плащаниця виступала не лише елементом літургії, а й особливим сакральним образом, який поєднував богословський зміст із високою художньою культурою церковного шитва.

У православній традиції плащаниця має глибоке символічне значення, оскільки уособлює одночасно страждання, смерть і майбутнє воскресіння Христа. Під час богослужіння вона виноситься до центру храму як знак скорботи за Спасителем та нагадування про жертву заради спасіння людства. Водночас плащаниця символізує перемогу життя над смертю, адже літургійний цикл Страсного тижня завершується святом Воскресіння. Саме тому віряни сприймають її не лише як сакральний предмет, а як матеріалізований образ надії, жертвності та духовного очищення.

У культурологічному вимірі плащаниця виконує функцію сакрального медіатора між історичною пам'яттю, релігійною традицією та колективним досвідом спільноти. Вона концентрує у собі богословські уявлення про смерть і воскресіння, а також відображає естетичні та духовні цінності епохи, у якій була створена. Саме тому плащаниці часто ставали особливо шанованими реліквіями, що передавалися між поколіннями та набували значення символів локальної релігійної й культурної ідентичності.

Досліджувана плащаниця «Надгробний плач» була створена у 1706 році, ймовірно грецькими майстрами на території Османської імперії або на Афоні. Її походження пов'язують із середовищем православних греків Криму та Надазов'я. Час

створення вдалося встановити завдяки грецькому напису, який містить дату, імена донаторів та згадку про церковну приналежність. Таким чином, пам'ятка виступає не лише витвором сакрального мистецтва, а й важливим історичним документом, що фіксує культурні та релігійні зв'язки православних громад XVIII століття.

Плащаниця вирізняється високим рівнем художнього виконання. Вона створена із шовку, сухозлотиці, парчі, перлів, декоративної тасьми та леліток. Техніка гаптування золотими нитками по шовку свідчить про майстерність виконавців і належність артефакту до високої традиції церковного шитва. Композиція відзначається складною символічною структурою: навколо постаті Христа розташовані Богородиця, Іван Богослов, Йосип Аримафейський, Никодим та жінки-мироносиці, а над тілом Христа зображений ківорій у вигляді купола, який підтримують колони. Ліворуч і праворуч композицію доповнюють постаті ангелів, що підсилюють есхатологічний та сакральний зміст твору.

Особливий інтерес викликає також шкіряна вкладка з грецьким написом, яка збереглася разом із плащаницею та датується тим самим періодом. Дослідники припускають, що обидва предмети були перевезені до Маріуполя греками-християнами під час переселення з Криму наприкінці XVIII століття. Ця обставина дозволяє розглядати плащаницю як важливий елемент культурної пам'яті надазовських греків та матеріальне свідчення процесів міграції й формування нових культурних просторів у Надазов'ї.

Історія плащаниці нерозривно пов'язана з історією Маріуполя. Відомо, що від кінця XVIII століття вона зберігалася у храмі Святої рівноапостольної Марії Магдалини. Церква була одним із духовних центрів грецької громади міста та важливим осередком локальної культурної традиції. Після руйнування храму у 1930-х роках за наказом радянської влади плащаницю передали до фондів Маріупольського краєзнавчого музею, де вона стала частиною музейної колекції сакрального мистецтва (Фетісова, 2025).

У XXI столітті пам'ятка опинилася під загрозою втрати через критичний фізичний стан. До початку реставраційних робіт плащаниця мала численні пошкодження: локальні й загальні забруднення, плями воску, деформації тканини, розриви основи та підкладки, втрати елементів шитва, осипання ниток і декоративних деталей. Подібний стан був характерним для багатьох музейних текстильних пам'яток, що тривалий час зберігалися без належних умов консервації. Окремий етап реставрації стосувався шкіряної підкладки: фахівці провели її очищення, пластифікацію, усунули деформації, закріпили на основі з безкислотного картону та повернули на автентичне місце всередині плащаниці.

У 2019 році плащаницю передали до Національного науково-дослідного реставраційного центру України, де розпочалися масштабні реставраційні роботи. Загалом процес включав комплекс складних консерваційних заходів: очищення поверхні від забруднень та воскових плям, стабілізацію тканини, виправлення деформацій, дублювання місць розривів і втрат атласу та парчі, закріплення ниток вишивки, реконструкцію напису та окремих декоративних елементів. За словами реставраторок, техніка виконання плащаниці свідчить про надзвичайно високий рівень художнього оздоблення та професіоналізм її творців (Шиян, 2025).

Особливого символічного значення набуває той факт, що саме перебування плащаниці на реставрації у Києві врятувало її під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Після окупації Маріуполя значну частину музейних колекцій було знищено або вивезено до росії. На цьому тлі плащаниця стала одним із небагатьох уцілілих символів довоєнного культурного простору міста. Її порятунок набув значення

не лише музейної події, а й акту культурного спротиву знищенню української спадщини.

Тривалі й надзвичайно кропіткі реставраційні роботи здійснювалися від початку серпня 2019 року до кінця жовтня 2022 року. Всі роботи були проведені фахівцями науково-дослідного відділу реставрації творів із тканини та шкіри ННДРЦ – художницею-реставраторкою вищої кваліфікаційної категорії (твори з тканини) та другої кваліфікаційної категорії (олійний живопис) Марією Бухаріною і художницею-реставраторкою другої кваліфікаційної категорії (твори з тканини) Іриною Єлісеєвою. (Маріупольську плащаницю, 2024).

У сучасному контексті війни плащаниця трансформується з музейного експоната у символічний об'єкт колективної пам'яті. Її експонування у Національному заповіднику «Києво-Печерська лавра» у 2024–2025 роках стало важливою подією для маріупольської громади, значна частина якої перебуває у вимушеному переміщенні. Для багатьох маріупольців ця реліквія уособлює зв'язок із втраченим містом, його історією та культурною тяглістю.

Водночас за концепцією П'єра Нора плащаниця набуває рис «місця пам'яті». В умовах руйнування живого культурного середовища саме матеріальний артефакт стає носієм колективного досвіду та механізмом символічного відтворення втраченої спільноти. Водночас пам'ятка демонструє, як сакральне мистецтво інтегрується у сучасні практики меморіалізації, музейної репрезентації та культурної дипломатії.

Символічне значення плащаниці посилюється також через її зв'язок із темами страждання, смерті та воскресіння. У сучасному українському контексті ці мотиви набувають нового культурного прочитання, співвідносячись із досвідом війни, руйнування міста та надії на його майбутнє відродження. Саме тому плащаниця «Надгробний плач» сьогодні функціонує не лише як сакральний предмет або музейний артефакт, а як матеріалізована форма пам'яті про Маріуполь та символ незламності його громади.

Таким чином, плащаниця «Надгробний плач» функціонує одночасно у кількох вимірах:

- як сакральний об'єкт православної традиції;
- як пам'ятка культурної спадщини;
- як історичний документ XVIII століття;
- як музейний артефакт;
- як символічний центр колективної пам'яті;
- як елемент сучасних практик меморіалізації;
- як знак культурної незламності Маріуполя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, плащаниця «Надгробний плач» є не лише унікальною пам'яткою сакрального мистецтва XVIII століття, а й важливим об'єктом сучасної культурної пам'яті. Її історія поєднує кілька рівнів колективного досвіду – депортацію надззовських греків, втрату сакрального середовища у XX столітті, руйнування Маріуполя під час російсько-української війни та сучасні практики меморіалізації.

Умови війни суттєво трансформують функції культурної спадщини. Врятовані артефакти стають не лише предметами музейного збереження, а символами опору, культурної тяглості та колективної ідентичності. Саме тому плащаниця «Надгробний плач» може розглядатися як приклад того, як матеріальні об'єкти пам'яті формують нові наративи про місто, громаду та досвід війни.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом інших врятованих культурних артефактів Маріуполя та українських міст, а також із вивченням ролі

музейних практик, реставрації та цифрової репрезентації спадщини у процесах післявоєнного відновлення та формування культурної політики пам'яті.

Бібліографічний список

- Bevan, R., 2006. *The Destruction of Memory: Architecture at War*. London: Reaktion Books. 240 pp.
- Meskel, L., 2018. *A Future in Ruins: UNESCO, World Heritage, and the Dream of Peace*. New York: Oxford University Press. 400 pp.
- Nora, P., 2009. *Les Lieux de mémoire, vingt ans apres, Colloque Les lieux de memoire, musee(s) d'histoire(s)*, Institut national du patrimoine, Paris, 18–19 June.
- Ассман, А., 2012. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ: Ніка-Центр. 440 с.
- Ассман, Я., 2012. Культурна пам'ять: письмо, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах давнини. Київ: Ніка-Центр. 368 с.
- Довгополова, О., 2013. Політики пам'яті в сучасній Україні: регіональні виміри. Одеса: Фенікс. 312 с.
- Маріупольську плащаницю, відреставровану в ННДРЦУ, представили на виставці до Дня міста Маріуполя, 2024. Міністерство культури України. Національний науково-дослідний реставраційний центр України. URL: <http://restorer.kiev.ua/?p=18996> (дата звернення: 15.05.2026).
- Марущак, Л., 2023. Культурна спадщина України в умовах війни: виклики евакуації та збереження. *Практики збереження культурної спадщини*. Київ, С. 45–58.
- Фетісова, О., 2025. Таємниці маріупольської плащаниці: як реставрація врятувала святинню від окупантів, *Реальна газета*, 7 листопада. URL: <https://realgazeta.com.ua/taiemnytsi-mariupolskoi-plashchanytsi-ia-k-restavratsiia-vriatuvala-sviatyniu-vid-okupantiv/> (дата звернення: 15.05.2026).
- Шиян, О., 2025. Реставратори показали врятовану плащаницю XVIII ст. із Маріуполя, *ZAXID.NET*, 30 жовтня. URL: https://zaxid.net/plashhanitsya_1706_roku_iz_gretskim_napisom_iz_mariupolya_restavratori_vidnovili_svyatyniu_n1622519 (дата звернення: 16.05.2026).

References

- Bevan, R., 2006. *The Destruction of Memory: Architecture at War*. London: Reaktion Books, 240 pp.
- Meskel, L., 2018. *A Future in Ruins: UNESCO, World Heritage, and the Dream of Peace*. New York: Oxford University Press, 400 pp.
- Nora, P., 2009. *Les Lieux de mémoire, vingt ans apres. Colloque Les lieux de memoire, musee(s) d'histoire(s)*, Institut national du patrimoine, Paris, 18–19 June.
- Assman, A., 2012. *Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pamiati [Spaces of Memory. Forms and Transformations of Cultural Memory]*. Kyiv: Nika-Tsentr, 440 pp.
- Assman, Ya., 2012. *Kulturna pamiat: pysmo, pamiat pro mynule i politychna identychnist u vysokykh kulturakh davyny [Cultural Memory: Writing, Remembrance of the Past and Political Identity in Ancient Civilizations]*. Kyiv: Nika-Tsentr, 368 pp.
- Dovhopolova, O., 2013. *Polityky pamiati v suchasni Ukraini: rehionalni vymiry [Politics of Memory in Contemporary Ukraine: Regional Dimensions]*. Odesa: Feniks, 312 pp.
- Mariupolsku plashchanytsiu, vidrestavrovanu v NNDRTsU, predstavly na vystavtsi do Dnia mista Mariupolia, 2024. Ministerstvo kultury Ukrainy. Natsionalnyi naukovodoslidnyi restavratsiinyi tsentr Ukrainy. URL: <http://restorer.kiev.ua/?p=18996> (Accessed: 15 May 2026).

- Marushchak, L., 2023. 'Kulturna spadshchyna Ukrainy v umovakh viiny: vyklyky evakuatsii ta zberezhenia' [Cultural Heritage of Ukraine in Wartime: Challenges of Evacuation and Preservation], in: *Praktyky zberezhenia kulturnoi spadshchyny*. Kyiv, pp. 45–58.
- Fetisova, O., 2025. 'Taiemnytsi mariupolskoi plashchanytsi: yak restavratsiia vriatuvala sviatyniu vid okupantiv' [Secrets of the Mariupol Shroud: How Restoration Saved the Shrine from the Occupiers], *Realna hazeta*, 7 November, pp. 1–3. URL: <https://realgazeta.com.ua/taiemnytsi-mariupolskoi-plashchanytsi-iak-restavratsiia-vriatuvala-sviatyniu-vid-okupantiv/> (Accessed: 15 May 2026).
- Shyian, O., 2025. 'Restavratory pokazaly vriatovanu plashchanytsiu XVIII st. iz Mariupolia' [Restorers Presented a Rescued 18th-Century Shroud from Mariupol], *ZAXID.NET*, 30 October, pp. 1–2. URL: https://zaxid.net/plashhanitsya_1706_roku_iz_gretskim_napisom_iz_mariupolya_restavratori_vidnovili_svyatyniu_n1622519 (Accessed: 16 May 2026).
- Дата першого надходження статті: 20.03.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.04.2026 р.
Дата публікації: 29.04.2026 р.

O. Khronenko

CULTURAL MEMORY AND SACRED HERITAGE IN TIMES OF WAR: THE SHROUD “LAMENTATION OVER CHRIST” OF MARIUPOL

The article explores the shroud “Lamentation over Christ” (1706) as an object of cultural memory and a symbol of the resilience of the Mariupol community during the Russian-Ukrainian war. The study focuses on the transformation of this sacred artifact from a museum exhibit into a symbolic carrier of collective memory, cultural continuity, and local identity. Particular attention is paid to the changing role of sacred heritage in wartime, when cultural objects acquire new meanings connected with trauma, loss, resistance, and memorialization.

The relevance of the research is обусловлена the unprecedented destruction of Ukrainian cultural heritage caused by the full-scale Russian invasion. Museums, archives, churches, and historical monuments in occupied and frontline territories have become targets of deliberate destruction and looting. In this context, preserved artifacts gain exceptional significance as material anchors of memory that enable displaced communities to maintain connections with their lost cultural environment. The shroud “Lamentation over Christ,” associated with the Greek cultural heritage of the Azov region and the history of Mariupol, represents one of such rescued cultural objects.

The article analyzes the historical and cultural origins of the shroud, which was likely created by Greek masters in the Ottoman Empire or on Mount Athos in 1706. The artifact combines deep theological symbolism with a highly sophisticated artistic tradition of Orthodox liturgical embroidery. The composition reproduces the scene of Christ's entombment and includes images of the Virgin Mary, John the Theologian, Joseph of Arimathea, Nicodemus, and the Myrrh-bearing Women. Decorative elements made of silk, gold embroidery, pearls, and brocade demonstrate the high artistic level of the object and its belonging to the tradition of post-Byzantine sacred art.

Special attention is devoted to the connection between the shroud and the history of the Greek community of Mariupol. The artifact was transferred from Crimea to Mariupol during the resettlement of Greeks to the Azov region in the late eighteenth century and later preserved in the Church of Mary Magdalene. After the destruction of the church during the Soviet anti-religious campaigns of the 1930s, the shroud became part of the collection of the

Mariupol Local History Museum. Thus, the object accumulated several layers of historical memory connected with migration, religious traditions, Soviet repression, and the cultural history of Mariupol.

The article also examines the restoration of the shroud carried out at the National Scientific Research Restoration Center of Ukraine between 2019 and 2022. Restoration measures included cleaning the fabric, stabilizing damaged sections, reconstructing decorative elements and inscriptions, and preserving the original embroidery. Importantly, the artifact was undergoing restoration in Kyiv during the full-scale invasion, which ultimately saved it from destruction or illegal removal after the occupation of Mariupol. Against the background of the destruction of Mariupol's museums and cultural infrastructure, the shroud became one of the few surviving symbols of the city's pre-war cultural space.

The study demonstrates that the shroud currently functions not only as a sacred object or museum artifact but also as a “site of memory” in the sense proposed by Pierre Nora. In the conditions of destroyed urban and cultural environments, material objects become symbolic substitutes for lost places and communities. Exhibitions of the shroud in Kyiv in 2024–2025 transformed it into an important element of contemporary memorial practices and a symbolic representation of Mariupol in exile.

The article concludes that sacred artifacts in wartime acquire new social and cultural functions. They become instruments of cultural resistance, carriers of collective trauma, and materialized forms of memory that preserve the continuity of local identity. The shroud “Lamentation over Christ” illustrates how cultural heritage can function simultaneously as a religious relic, a historical document, a museum object, and a symbol of the resilience of a displaced community. The research emphasizes the importance of preserving cultural heritage during wartime and highlights the role of rescued artifacts in shaping future memory policies and post-war cultural reconstruction in Ukraine.

Keywords: *cultural memory, sacred heritage, shroud, Mariupol, culture, memorialisation, war.*